

DANIEL GENÍS I MAS

Francesc Eiximenis al segle XVII: la presència del *Crestià* en els *Discursos históricos* de Rafael Cervera

RESUM

L'article prova de refutar algunes idees que tradicionalment han vingut a menys-tenir la importància de Francesc Eiximenis al llarg dels anys de l'Edat Moderna. L'autor prova de demostrar que el pensament del frare gironí, especialment les seves idees referents al pactisme i al profetisme apocalíptic, foren ben presents en les revoltes populars dels segles XVI i XVII. Les convulsions polítiques i socials d'aquests anys n'haurien propiciat la seva vigència, especialment a partir del seu *Llibre del Crestià*, la influència del qual ja coneixem durant la Guerra de les Germanies a València i la Revolta dels *Comuneros* a Castella, però que també ara, gràcies als *Discursos históricos* de Rafael Cervera, sabem que tingué els anys previs a l'esclat de la Guerra dels Segadors.

ABSTRACT

The article attempts to refute some of the ideas that have traditionally tended to underestimate the importance of Francesc Eiximenis throughout the years of Modern Age. The author tries to prove that the thinking of the Girona-born friar, in particular his ideas regarding pactism and apocalyptic prophetism, were really present in the popular revolts of the sixteenth and seventeenth centuries. The social and political upheavals of those years might have fostered their validity, especially after the publication of his *Llibre del Crestià*, whose influence was already well-known during the War of the Germanias in Valencia and the Revolt of the *Comuneros* in Castile, but which now –thanks to Rafael Cervera's *Discursos Históricos*– it's also known to have been present over the years preceding the outbreak of 1640.

DANIEL GENÍS I MAS*

Francesc Eiximenis al segle XVII: la presència del *Crestià* en els *Discursos históricos* de Rafael Cervera

L'interès per Francesc Eiximenis (1327?-1409) durant els segles XVI i XVII va ser per qüestions i llibres molt concrets: així com diversos estudis han assenyalat la presència durant aquells segles de nombroses traduccions castellanes del *Llibre de les dones*, de la *Vita Christi* o del *Llibre dels àngels* (Bataillon 1950, pp. 571 i 634-35; Viera 1975, 1976 i 1980; Hauf 1983 i 1990; Wittlin 1983; García López 2002; Clausell 1995-96, 1996 i 2005; Rojas 2002, 2005^a i 2005^b), és a dir, aquelles obres del menoret més interessants per a la sensibilitat d'aleshores –més capaces d'aglutinar al seu voltant *qüestions del dia*, en paraules de García López (2002, p. 423)–, la falta de traduccions i reedicions de *Lo cristià* pot haver induït a creure, erròniament, que l'obra magna d'Eiximenis ja era llavors del tot oblidada (Villanueva 2002, p. 155). Però el cert és que les idees del menoret contingudes en *Lo cristià*, especialment aquelles a propòsit de prediccions profètiques i teories polítiques que feien referència, sobretot, al tema del *pactisme* –entès com la transferència de sobirania del poble al seu monarca per mitjà d'una sèrie de pactes–, eren encara ben vigents en les obres dels historiadors dels segles XVI i XVII a casa nostra, com provarem de demostrar tot seguit.

* Vull mostrar el meu agraïment especial a Xavier Renedo per la revisió dels primers redactats d'aquest article i per l'aportació d'una visió més *profètica* al seu contingut, així com a Jordi García López i Maria Toldrà pels seus valuosos consells.

EL «VERÍ» PROFÈTIC

A Castella, podem assenyalar només dos testimonis de la influència del *Crestià* —a través del seu llibre *Dotzè*— el segle XVI. Per una banda, tenim notícia que en el manuscrit 1598 de la Biblioteca de Catalunya, que conté dues obres de Diego de Valera —el *Tratado de las armas* i el *Ceremonial de príncipes*—, hi ha contingut un petit fragment corresponent a l'inici del capítol 321 del *Dotzè*.¹ Sembla ser, però, que a l'hora de copiar aquest fragment el compilador castellà del XVI no hauria fet ús de cap traducció castellana del *Dotzè*, sinó que hauria traduït el text directament a partir de la lectura de l'incunable català de Palmart (València, 1484) (Guixeras 2002, p. 282). Per altra banda, també sabem que en ple segle XVI, en la traducció castellana del *Llibre de les dones* eiximenià, titulada el *Carro de las donas* (Valladolid, 1542), apareixen algunes referències a un llibre de *fray Francisco Ximénez* titulat *De los doze capitulos del christiano*, o sigui, al nostre *Dotzè* (Clausell 2005, p. 20, nota 36).² En cap d'aquests casos, però, podem afirmar que l'interès pel *Dotzè* fos suficientment gran com per motivar-ne l'aparició d'alguna traducció al castellà.

A les terres de parla catalana, els rastres de la influència del *Crestià* durant el segle XVI també són escassos. Els manuscrits que conservem, o dels quals tenim notícia, són pràcticament tots dels segles XIV-XV,³ i les edicions catalanes en cap cas són posteriors a 1500 —la del *Primer* és de 1483 (València, Palmart), la del *Regiment de la cosa pública* de 1499 (València, Cofman) i la

1. El manuscrit no apareix en els catàlegs d'obres eiximenianes de J. Massó i Torrents i D. Viera, ara aplegats a *Studia bibliographica*. Hi llegim: «Capítulo CCCXXI del *Dozeno del Cristían* compuesto por maestre Francisco Ximénez, en el qual trata de las batallas que se azen en campo cerrado si se deben azer o no». Vegeu aquest capítol i el seu corresponent català a Guixeras 2002, p. 281. Amb anterioritat, ja es donava notícia d'aquesta traducció a l'*Anuari de la Biblioteca Central* 1946, p. 38, a la *Guia de la Biblioteca Central* 1959, p. 111-112 i a *Cincuenta años de la Antigua Biblioteca de Catalunya* 1968, p. 163.

2. Carmen Clausell precisament està preparant en l'actualitat un article sobre les citacions del *Dotzè*.

3. Malgrat que Jaume Massó (1909-1910, p. 60) datava el ms. del *Terc* contingut a la Biblioteca del Palau de Madrid del segle XV, Xavier Renedo, en la seva tesi doctoral, proposava com a data per a aquest manuscrit mitjan segle XVI, basant-se tant en les filigranes del paper com en l'anàlisi de la llengua (Renedo 1990, p. LXV). Aquesta, doncs, seria l'única excepció. Remarquem que també hem tingut en compte a l'hora de fer aquesta afirmació l'antologia de textos eiximenians que Jaume de Puig va documentar a la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla, i que segons els seus càlculs és de la segona meitat del XV (De Puig 2001, p. 456).

del *Dotzè* de 1484 (València, Palmart).⁴ Com a únics testimonis de la influència del nostre frare durant aquest segle podem esmentar, en llengua llatina, l'*Opus praeclarum de imaginibus astrologicis* (1496), del metge de València Jeroni Torrella, on se cita el *Dotzè* almenys una vegada, en el capítol CXIV (Viera 1979^a, p. 24 i Duran-Requesens 1997: 369-384), i la referència al cap. 1 del *Primer* continguda en una sèrie de textos teològics del manuscrit 728 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (de finals del xv començaments del xvi).⁵ També és prou clara l'empremta del *Dotzè*, a través dels elogis que s'hi llegeixen referits a la ciutat del Túria, en *Les especials belleses de la ciutat de València*, del pare mercedari Manuel Sánchez del Castellar (Viera 1979^a, p. 24).

Al Principat, Pere Miquel Carbonell, en les seves *Cròniques d'Espanya* (escrites entre 1495 i 1513, malgrat que no es van publicar fins al 1547), també demostra conèixer Eiximenis: ell és el primer d'una llarga llista a referir-se al capítol 24 del *Dotzè*, aquell on Eiximenis fa la famosa apologia de la ciutat de Barcelona, en contrast amb Tarragona, i on figura la coneguda citació del *Judiciari* d'Halirafal, a la qual ens haurem de referir més endavant en aquest article.⁶

4. Vegeu Massó i Torrents 1909-10, el pare Martí 1928 i David J. Viera 1979^b.

5. «Item de Deo, glorioso fundatore christiane religionis», Inc.: «Christiana religio ponit pro fundamento principali sue fidei et credencie unum solum verum Deum». Expl.: «sue magne excellencie ac maiestatis. Hec que dicuntur in columna precedenti excipiuntur ex *Primo* libro *Cristiani* magistri Ximenis, ca^o primo» (*Repertori* 2000, II.1, p. 240).

6. En el capítol segon de la primera part, aquell que parla «De la generació de Túbal e de Emposta», Carbonell prossegueix amb la seva particular impugnació al que havia dit feia un segle Pere Tomic en les seves *Histories e conquestes dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona* (1438). Després d'haver titllat d'error considerar Túbal el primer poblador d'Espanya, Carbonell també desautoritza la versió que considerava Amposta la primera població fundada per la descendència d'aquell, tal i com havia assenyalat Rodrigo Jiménez de Rada en la seva *Historia Gothica* (1243): «E per semblant rahó, seguint lo reverent mestre Francesch Eximenis, dit archabisbe, jatsia aquest mestre Eximenis fos home doctíssimo, en lo *Dotzè del Christià*, en lo capítol XXIII de la primera part del predit libre, parlant de Barcelona, Tarragona e H[e]spanya caygué en semblants errors» (Alcoberro 1997, I, p. 176). Agustí Alcoberro corregeix el capítol que cita Carbonell, i considera que és el 24 en comptes del 23 (Alcoberro 1997, I, p. 176, nota 13). Nosaltres no hem sabut trobar cap raó que justifiqui aquesta esmena. Si de cas al contrari: el capítol més a propòsit al que diu Carbonell semblaria efectivament el 23, en quant és aquí que Eiximenis es refereix a «Rodericus estorial», és a dir, a Rodrigo Jiménez de Rada, i no pas el 24, on no en fa cap referència. De totes maneres, resulta difícil ésser categòric i precís en uns capítols que contenen materials extrets dels capítols 22-24 del *Dotzè* (Quer 2001, p. 480, nota 65). El mateix episodi és consignat també per Cristòfor Despuig en els seus *Col·loquis*, i igualment en nega la seva veracitat. Diu així: «...han inferit molts que Amposta fonc la

Però on possiblement la influència del *Dotzè* es va manifestar més determinant el segle XVI fou en Joan Llorenç, considerat el pare de la revolta armada que, entre 1519 i 1523, va enfrontar la noblesa i les classes populars de València en el que es coneix com a *revolta de les Germanies* (Viera 1979^a, p. 24 i Fuster 1994, pp. 97-106; també Duran 1984). Tenim constància d'aquesta influència a partir del que va deixar escrit en el seu dietari Miquel García, notari de València decantat cap al bàndol dels *mascarats* —els contraris a la Germania:

Lo principi de aquesta Germania, que així la nomenaren ells, fonch un perayre que's deya Johan Llorens, lo qual los deya [als menestrals]: «que València avia de ser comuna, així com Venècia». E açò deya ell molt adveradament per una falsa opinió de Luctanci, la qual recita mestre Francesch Ximenes en lo *Dotsè del Chrestia*, a CC capítols. E lo dit Johan Lorens avia llegit la falsa opinió, e no avia legít lo contrari que li fa lo mateix mestre Francesch Ximenes, retractant com a mala e falsa dita opinió (Duran 1984, p. 329).⁷

Efectivament, al capítol 200 del *Dotzè*, titulat «Com haver generosos seria profitós a la ciutat si ells eren aytals com ésser deurien», Eiximenis parla per primer cop d'aquells mals nobles que no miren pel bé públic, sinó únicament pel seu, i de la profecia que diu que a partir de 1400 desapareixeran les monarquies i s'instauraran per tot el món comunes i governs populars que preconitzaran una nova època de pau universal:⁸

Ara en lo derrer centenari del món, qui serà *in apercione sexti signaculi Ecclesie*, qui diu que començarà *anno Domini MCCCC*, d'aquí avant diu que no y haurà reys, ni duchs, ne comptes, ne nobles ne grans senyors, ans

població primera que Tubal en Espanya fundà. I d'esta opinió són mestre Francesc Eiximenis i los que han compilat les cordòniques de Catalunya i altres; i encara que, en l'arribada al dit lloc, en la fundació del poble en l'entrada del riu, tenen la veritat aquestos, no, emperó, crec jo que la dien en que sia Amposta» (Tres 1996, p. 149).

7. Joan Fuster ja estirava d'un fil que amb els anys s'ha manifestat ben prometedor: el de posar de manifest els paral·lelismes entre les Germanies a València i els moviments *comuneros* a Castella (Fuster 1994, p. 101). Vegeu també Rojas 2005^b.

8. Per a la data de 1400 com a l'any de l'arribada de l'Anticrist vegeu Lerner 2006, p. 11-17, recentment traduït al català. Per a d'altres dates es pot consultar Guadajajara 1996 i, sobretot, l'article de Gian Luca Potestà sobre les profecies d'Arnau de Vilanova (Potestà, en premsa).

d'aquí avant fins a la fi del món regnarà per tot la justícia popular e tot lo món, per consegüent, serà partit e regit per comunes, axí com vuy se regeix Florença, e Roma, e Pisa, e Sena e d'altres ciutats de Itàlia e de Alamanya (Renedo 2005, p. 428).

La profusió de la literatura profètica i escatològica ha estat una característica de l'Europa occidental durant la baixa edat mitjana i ben entrada l'edat moderna. Tant en aquest capítol, com en el famós capítol 466 –i en molts d'altres–, Eiximenis es fa ressò d'unes prediccions profètiques del franciscà occità Joan de Rocatallada sobre el futur de les monarquies europees, la conversió al cristianisme dels jueus i de tots els infidels i el trasllat de la seu papal a Jerusalem (Renedo 2005, p. XXXV). La desaparició de les monarquies havia d'anar acompanyada de la «justícia popular», a l'estil de les ciutats italianes, «on cascuna comunitat regirà si mateixa» (Renedo 2005, p. XXXVI).⁹ L'èxit de tota aquesta literatura profètica, en última instància, es deu sempre a l'anunci de la imminència de la fi del món, que s'havia de donar en dues fases: primerament, la fi del domini dels poderosos –tal i com acabem de llegir en la citació del capítol 200 del *Dotzè*– i, tot seguit, la fi del món pròpiament dita (Duran-Requesens 1997, p. 10).

Ara bé, a quina rectificació fa referència Miquel Garcia en la citació que hem reproduït abans? Sens dubte, s'està referint als set capítols afegits pel mateix Eiximenis l'any 1391 (capítols 467-473) –sis anys després d'haver acabat la redacció del *Dotzè*– i que només apareixen en l'incunable de Lambert Palmart, on el menoret impugna l'anunci de la desaparició de les monarquies fet abans, entre d'altres raons, diu, perquè els mil anys de pau promesos són impossibles sota el govern de comunes populars, i és únicament amb les monarquies i el govern dels «generosos» que es podrà aconseguir aquesta fi.

No és el propòsit d'aquest article entrar a detallar aquí les causes d'aquesta impugnació, per altra banda molt ben explicades per Xavier Renedo en el pròleg del *Dotzè* (2005).¹⁰ Sí que convindria assenyalar, però, la relació –més

9. Vegeu l'arrel «rocatalliana» d'aquesta expressió en Lerner 2006, p. 17-18.

10. Vegeu l'apartat titular «Sobre la datació del *Dotzè* i set capítols afegits», especialment les pàgines XVIII-XLIII (Renedo 2005). En la mateixa línia es pot consultar Lerner 2006, p. 8 i 21-24. També Riera i Sans 1987, p. 115-16. Igualment, l'article referit a la pervivència de les profecies d'Eiximenis en l'edat moderna (vegeu Genís en premsa).

o menys directa— entre algunes de les profecies divulgades per Eiximenis, especialment en aquests capítols 200 i 466 del seu llibre,¹¹ i l'onada subversiva que, a partir de 1391, va començar dirigint-se, primer, contra els jueus, per acabar, després, amenaçant el poder dels propis ajuntaments (Renedo 2005, p. XXXVIII).¹² Renedo subratlla molt especialment aquesta coincidència entre la conversió forçosa a què foren obligats molts jueus aquells anys i els intents de creació d'uns governs més populars, i algunes prediccions profètiques del nostre frare contingudes en el *Dotzè*; coincidència —segons les seves paraules— que no és cap casualitat (Renedo 2005, p. XXXVIII-XXXIX; vegeu també Riera i Sans 1987, p. 115-16). Així doncs, malgrat totes les cautesles d'Eiximenis a l'hora d'exposar aquestes profecies, el seu missatge degué exercir des del començament una gran influència a tota la Corona d'Aragó —i també a Castella—, que s'allargà durant molts anys.

Joan Llorenç i Miquel Garcia en són una bona mostra.¹³ Bé és cert que Garcia és l'únic dels cronistes que situa la base ideològica de les Germanies en les profecies d'Eiximenis, però en les múltiples cròniques i els diaris del conflicte que ens han arribat hi ha una coincidència de característiques que fan el moviment molt atractiu al propòsit d'aquest article: primer de tot, els cronistes —per bé o per mal, segons hi estiguin a favor o en contra— sempre deixen molt clara la naturalesa popular de la revolta agermanada, dirigida a supplantar el govern dels nobles i els cavallers per comunes, a l'estil italià. En segon lloc, sempre es destaca la lluita contra els infidels, és a dir, els moros i els jueus. Garcia, entre d'altres, es fa ressò en el seu diari dels bateigs en massa promoguts pels agermanats després de la batalla de Gandia (1524). Per a ells es tractava d'un acompliment profètic que preconitzaria la vinguda de l'etapa històrica prèvia a la fi del món, amb la conversió dels infidels i el regnat de la justícia popular (Duran 1984, p. 40).¹⁴

11. Però no únicament. Vegeu també els capítols CCVIII, CCCCLXVI, DCXLVI o DCCLVIII. Les profecies d'Eiximenis són rigorosament analitzades a Pou 1996, p. 147-233. Vegeu també Bohigas 1982 i Guadalajara 1996, p. 207-213.

12. Per al tema dels aldarulls al call jueu de Girona el 1391 resulta tremendament útil el documentat article de Jaume Riera i Sans (1987).

13. D'entre els pocs llibres que posseïen els agermanats valencians hi ha el *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, en l'edició valenciana de Lambert Palmart (Duran 2003, p. 275).

14. L'Encobert, precisament, animà a lluitar els agermanats contra moros i jueus (vegeu Duran 1983). Els bateigs forçosos també foren una de les característiques dels avalots contra els jueus l'any 1391 a la Corona d'Aragó i a tota la Península. Vegeu Riera i Sans 1987.

De totes maneres, pot resultar estrany que a començaments del xvi, quan ja s'havia superat la data límit per a la caiguda de les monarquies que profetitzava Eiximenis sense acomplir-se, Joan Llorenç encara trobés en aquest fragment algun interès. Joan Fuster apuntava que potser el paraire no es sentí tan atret pel residu astrològic, ja caduc, com per la troballa d'un text on es parlava de la il·lusionant perspectiva —des de l'òptica dels agermanants— de no haver-hi mai més reis ni nobles damunt la terra (Fuster 1994, p. 103-104). No és bandejable, aquesta hipòtesi. Ens sentim més propers, però, a la de Xavier Renedo, que defensa la vigència de l'element profètic en tots aquests capítols. I és que, com queda molt ben explicat per Renedo en el pròleg del *Dotzè*, el «verí» profètic continuava viu dins la tradició manuscrita del llibre —aquella que no contenia els capítols palinòdics que només figuren a l'incunable.¹⁵

Per altra banda, les profecies del menoret també són objecte d'una altra lectura els anys de l'edat moderna: davant la necessitat de les monarquies per ésser acceptades per la societat, sorgeix la voluntat d'adaptar certs textos profètics en una operació propagandística en favor de diferents dinasties reials, amb la finalitat de provocar, arrelar, assegurar i justificar la seva política (Duran 2003, p. 100). Els textos profètics catalans de finals del xv i començaments del xvi són una actualització de textos anteriors —per una banda, ho acabem de veure, d'Eiximenis; per una altra, de les profecies d'Arnau de Vilanova, iniciador, amb la profecia *Vae mundo in centum annis*, del denominat *corrent profètic hispànic* (Duran-Requesens 1997, p. 31)—, caracteritzats per l'anunci de l'aparició a Hispània d'un restaurador, d'un Monarca Universal —el *vespertilió* o *ratpenat*—, identificat amb el rei aragonès de torn, que tenia com a tasca principal la destrucció dels musulmans, el sotmetiment d'Àfrica, la reconquesta de Jerusalem i la reunificació peninsular. Tot al llarg del segle xv trobem profecies que parlen, en aquesta línia, de l'arribada d'un monarca designat pels poders divins per restablir «aquella unitat que des dels temps dels romans i dels visigots s'havia perdut» i per ser «Senyor Rey e Príncep de las Spanyas» (Belenguer 1997-98, p. 93).¹⁶ L'ambient messiànic, l'expulsió musulmana i la futura conquesta de Jerusalem, encaixen a la perfec-

15. En la majoria dels manuscrits del *Dotzè* que circulaven per la Corona d'Aragó durant els segles xiv, xv i principis del xvi, no hi constaven els set capítols afegits (Renedo 2005, p. XLIII).

16. Són paraules del cardenal Margarit i de Pere Miquel Carbonell, respectivament.

ció amb el període històric protagonitzat pels Reis Catòlics, en què sorgeixen tot un seguit de profecies orientades cap a la figura del rei Ferran. Després d'una època de convulsions, tant a Castella com a la Corona d'Aragó, el regnat dels Reis Catòlics va obrir una etapa d'ordre i estabilitat. El rei Ferran, que havia conquerit Granada als àrabs i expulsat els jueus de la Península fou, inevitablement, objecte de tota una sèrie de profecies que l'identificaven amb aquell Monarca Universal anunciat des de feia temps –ara anomenat *l'Encobert*.

És en bona part gràcies a les seves prediccions profètiques i apocalíptiques que Eiximenis perviu modernament. Ho afirma també Eulàlia Duran, quan diu que la història profètico-política posterior –la dels anys de l'edat moderna– va retenir d'Eiximenis bàsicament dues idees: per una banda, la de «la dignitat del rei d'Aragó» i per una altra, la que diu que «d'aquesta Casa és prophetat» que ha de sortir-ne el Monarca Universal (Duran-Requesens 1997, p. 44). La falta «d'antídot» en la transmissió manuscrita del *Dotzè* hauria permès que aquelles profecies sobre la caiguda dels nobles, l'aniquilació dels jueus, la desaparició de totes les monarquies a excepció d'una de sola i l'adveniment de l'era espiritual, influïssin a molts anys de distància en d'altres revoltes populars, com la dels *Comuneros* a Castella o, com provarem de demostrar tot seguit, en la Guerra dels Segadors a Catalunya.

EL TEMA DEL «PACTISME»

Mort el rei Ferran, la relació entre iguals en què s'havia basat la unió dels regnes de Castella i Aragó va fracassar. La decisió de Felip II d'establir la capital de la Monarquia a Madrid fou un reconeixement de la importància de Castella (Elliot 1999, p. 17). Amb aquesta decisió, la Corona d'Aragó i Barcelona se situaven més que mai –tant damunt del mapa com, més important encara, en els esquemes mentals– a la perifèria de l'Imperi. Així doncs, de mica en mica anà arrelant entre els catalans, els aragonesos i els valencians, la impressió que quedaven al marge dels càrrecs més lucratius i beneficiosos de la Monarquia, i això contribuï a augmentar el seu ressentiment contra els castellans (Elliot 1999, p. 18). La il·lusió dels primers moments fou substituïda pel desencany, i cada vegada foren més freqüents els enfrontaments entre les institucions catalanes i els representants reials. Cristòfor Despuig, en els seus *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), ja es planyia que

ella és una gentil nació, la catalana, valerosa i molt sàvia, si bé que per a vui també s'està arimada com ho està l'aragonesa i valenciana, que estos castellans s'ho beuen tot (Tres 1996, p. 82).

La causa d'aquest arraconament era una qüestió de números, per a Despuig:

que són molts i més poderosos que nosaltres, i per ço poden seguir millor lo rei, i lo present és tostemp tingut per més just que l'absent (Tres 1996, p. 82).

A part de la sensació d'abandonament, també existia el temor a una castellanització de tota la corona que acabés afectant aquests territoris perifèrics. Cristòfor Despuig, en els seus *Col·loquis*, palesa aquest temor en queixar-se de l'exclusió que fan els castellans de Catalunya en parlar d'Espanya i afirma, ple d'orgull hispànic, que Catalunya «no sols és Espanya, mas és la millor Espanya» (Tres 1996, p. 97).¹⁷ La seva indignació s'estén fins als seus col·legues castellans en acusar-los, en la figura de Juan Sedoño, autor d'una *Summa de varones ilustres* (1551), de silenciar intencionadament la història antiga de Catalunya:

per no donar glòria ni honra ad algun espanyol que no fos castellà, [Sedoño] ha dissimulat les obres dignes de memòria de molts reis particulars d'Espanya i especialment de la Corona d'Aragó i comtes de Barcelona, que no sols eren iguals als més senyalats reis de Castella, però, encara, segons ma opinió, los foren de conegut avantatge (Tres 1996, p. 87).

Despuig també es queixa d'aquells historiadors castellans que «estan en lo mateix de voler nomenar a Castella per tota Espanya» (Tres 1996, p. 92),¹⁸ fent-se ressò d'una important controvèrsia terminològica segons la qual els historiadors castellans, d'ençà el segle XIII, es consideraven cronistes d'Espanya malgrat ser-ho únicament de Castella, perquè consideraven Castella la part més important d'Espanya i l'única que representava la idea global pe-

17. Rubió i Balaguer apunta sobre Despuig que: «Escrivia el 1557, durant la guerra de Felip II contra França i el papa Pau IV, i això cal tenir-ho en compte en valorar el sentit patriòtic, català i espanyol, però anticastellà, de Despuig» (1984, II, p. 71).

18. Vegeu l'estudi d'aquesta qüestió en el pròleg de Joan Tres 1996, p. 30-32. També Simon 1999, p. 31 en parla.

ninsular heretada de l'època romana i gòtica.¹⁹ El cardenal català Joan Margarit fou dels primers a reaccionar contra aquesta tendència, i passà a defensar que els reis d'Aragó i comtes de Barcelona també descendien dels reis gots, i que el mateix nom de catalans venia, etimològicament, de «gotolans», és a dir, de gots (Duran 2001, p. 49). D'aquesta manera també els catalans esdeveníem, a ulls de la Història, legítims hereus a capitanejar el projecte imperial espanyol –que era el que llavors es buscava.²⁰

L'orgull castellà i la seva ferma convicció d'haver estat escollits per Déu toparen amb la sensibilitat de catalans i aragonesos, que no es podien estar de comparar l'estat actual de la seva corona i la recent època de glòria (Elliot 1999, p. 19). Com a conseqüència d'aquesta mentalitat, sorgí des de Castella la idea d'hispanitzar –de castellanitzar– les altres províncies de la monarquia, la qual cosa suposava l'abolició de les seves lleis i llibertats individuals, i la seva reducció a les lleis de Castella (Elliot 1999, p. 19). I al mateix temps, però des dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, sorgiren diversos intents de recuperació de la seva memòria històrica, vinculats a la voluntat de reivindicar el paper decisiu que es creia que havien de tenir aquests territoris en el marc d'aquella nova Espanya dels segles XVI i XVII, intents que també resultaven útils per justificar històricament els particulars privilegis fiscals del Principat. I és que, al Principat, el problema de fons era la incompatibilitat entre el sistema constitucional català i les necessitats de la política imperial espanyola (Rubiés 1999, p. 3). Les tensions que es derivaren d'aquest pols entre les necessitats castellanes i els privilegis fiscals que volien preservar els catalans foren el germen a partir del qual es covaren les lluites d'identitat de principis del segle XVII i que desembocarien, el 1640, en la Guerra dels Segadors.

Resulta útil recórrer al terme «patriotisme institucional» per referir-nos al sistema polític establert entre els catalans i el govern de Madrid durant aquest període, sistema que es basava en una sèrie de pactes bilaterals: fidelitat dels súbdits al seu rei i fidelitat del rei a les lleis. Qualsevol rei de Catalunya ha-

19. És el cas de Rodrigo Ximénez de Rada, dels primers a confondre interessadament Castella i Espanya (Duran 2001, p. 52).

20. Sobre la confusió interessada dels historiadors castellans entre els termes d'*Hispania* i Castella vegeu Tate 1970, p. 21-32 i, per a la posició catalana, Tate 1976, p. 209-283. Per veure el que hi ha de realitat i de mentida en els orígens gots d'Espanya també pot resultar útil consultar Hillgarth 2003-2004.

via, doncs, de jurar respectar les seves lleis i els seus privilegis, i si no ho feia trencava el pacte institucional. Durant els anys de la Guerra dels Segadors s'interpreta que el monarca ha faltat al seu deure envers les lleis, és a dir, que ha trencat l'enllaç institucional. Com a resultat, els catalans tampoc se senten lligats a cap pacte de vassallatge (Duran 2001, p. 46). Aquest «patriotisme institucional» neix lligat, per una banda, a tota una sèrie de textos historio-gràfics, i per una altra, a un ús determinat, com acabem de veure, de la terminologia profètica nascuda a l'edat mitjana. Creiem que devia ser en aquest moment de la història que es recuperà l'interès pel tema del *pactisme* i per Francesc Eiximenis.

I és precisament en el *Dotzè* on es desenvolupa més extensament l'ideari polític eiximenià, el doble pacte sobre el qual es fonamenta la societat que ell anhela: primerament un pacte entre Déu i els homes i, tot seguit, un altre entre els homes. Del primer pacte Eiximenis se n'ocupa en el quart tractat del *Dotzè*, on parla de l'origen diví del poder i col·loca el papa, representant de Déu, en el cim de la piràmide dels poders terrenals. Del segon pacte en parla en el segon tractat, i és el que els tractadistes polítics denominen pròpiament amb el nom de *pactisme*, un model contractual propi de l'organització politico-social de la Corona d'Aragó. El plantejament d'Eiximenis és clar: l'autoritat prové de Déu, que l'atorga a la comunitat, i aquesta —per mitjà d'una sèrie de pactes o obligacions mútues entre el senyor i els seus vassalls— la cedeix al príncep. Ho escenifica molt bé en aquest fragment del capítol 509:

Ara, era axí que los patis deyen axí: Tu-ns faràs açò e açò, e si u fas seràs senyor, si no u fas tin-te per deposit; donchs, si és ensenyat clarament que lo príncep no serva los patis, sens tota excusació appar clarament que ell se deu tenir per deposit; e si no u fa, ell té la senyoria sens tot dret e axí com a tiran (Wittlin 1986, p. 98).

Així doncs, el príncep posseeix el seu poder mitjançant uns pactes amb els seus vassalls, i si alguna de les parts trenca la fidelitat d'aquests pactes es considera que no serà digne de reconeixement. Per tant, si el príncep sobrepassa en la seva sobirania alguna de les atribucions establertes segons els pactes, existeix el dret legítim de la ciutadania de depositar-lo:

la comunitat, no contrastant que aja príncep elegit, si lo príncep no és profitós a ço a què és elegit per la comunitat, roman en son plen poder de tolre al príncep la dita senyoria e l'ús del regiment (Witlin 1986, p. 108).

La deposició dels prínceps a causa de la corrupció política o del trencament dels pactes amb els seus súbdits és un tema recurrent al llarg de tot el *Dotzè*, però especialment en el seu cinquè tractat. Aquí, una llarga corrua d'exemples, històrics i no, parlen de casos en què l'àrbitre d'aquesta deposició és el papa o, fins i tot, els mateixos vassalls (vegeu Renedo 2005, p. XXVIII). Dintre d'aquesta temàtica, però, una de les idees més avançades d'Eiximenis és la defensa del tiranicidi. En aquest punt concret, les idees d'Eiximenis de ben segur que no podien passar per alt als nostres historiadors i polítics del XVI i XVII.²¹ A propòsit d'això llegim en el capítol 58 del *Dotzè*:

21. Seria un error creure que el pensament d'Eiximenis va caure en l'oblit entre l'any de la seva mort i el període de què parlem aquí. Les idees polítiques del frare es desenvoluparen arreu on s'havien divulgat els seus llibres de manera ininterrompuda. Robert B. Tate, en parlar de la vaga atmosfera de republicanisme que hi hagué als inicis de la guerra civil catalana del xv, no s'està de posar en relació les acusacions de la Generalitat contra el rei per haver violat els principis i contractes entre governant i governats amb les teories sostingudes per Eiximenis un segle enrere (Tate 1976, p. 192-93). Podem refermar encara una mica més aquesta hipòtesi de la vigència d'Eiximenis durant el segle xv amb el testimoni de Jaume de Puig, que explica l'aparició de l'antologia de textos del *Crestià* a partir de la voluntat de fer més manejable l'obra del nostre frare, senyal —creiem nosaltres— de l'interès que en aquells anys encara devia despertar la seva lectura (vegeu De Puig 2001, p. 456-457). Al segle xvi, Eiximenis no degué ser tampoc oblidat ni desconegut: veiem com Cristòfor Despuig el fa aparèixer en els seus *Col·loquis* entre els autors que escrigueren a propòsit de la ciutat de Tortosa, i hi llegim també sobre aquell proverbi consagrat pel nostre frare en el capítol 24 del seu *Dotzè* que parla de la «taula de Barcelona» (Tres 1996, p. 81 i 148-149). A més, el nostre menoret fou objecte durant molt temps d'aferrissades controvèrsies a propòsit de la seva «pàtria», discussions que ens permeten de suposar la vigència de la seva personalitat. Si donem un cop d'ull a Zurita, per exemple, el primer historiador modern de la Península, veiem que ja parlava del nostre franciscà l'any 1578, en assegurar erròniament que havia nascut a València. També en parla Francesc Diago, el 1599, en una seva defensa de la tesi de la falsa valencianitat d'Eiximenis. Igualment, en el manuscrit 148 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, datat al segle xvi, es conté un *Cercaposa*, atribuït a «frare Francesch Eximenis, mestre en sacra theologia, de l'orde dels frares menós, patriarca de Hierusalem, natural de la ciutat de Girona y administrador del bisbar d'Elna» (*Repertori* 2000, II.1, p. 129). Uns anys després, ja al segle xvii, el 1610, s'hi refereix el cronista valencià Gaspar Escolano (Ivars 1989, pp. 45-46). Un xic després, en plena Guerra dels Segadors, el 1644, Josep Elies Estrugós, en «L'helenc dels escriptors catalans» del seu *Fenix català*, inclou Eiximenis, de qui diu que és «de Gerona, bisbe de Elna». No oblidem tampoc el que ens diu Emili Grahit: l'any 1623 el cos del nostre frare fou traslladat de la seva sepultura al convent de Sant Francesc de Perpinyà a una altra de més honorable,

Ensenyaren los grans philosophs que los tirans deuen ésser perseguits fins a la mort, car totstemp afflaquexen e empobreixen la cosa pública, e aytant com poden enriquexen si mateys (Renedo 2005, p. 58).²²

Els historiadors foren els encarregats de forjar aquest teixit patriòtic en les naixents nacions europees. Resulta engrescador d'imaginar que el pensament polític d'Eiximenis contingut en *Lo crestià* es pogués trobar, implícitament o explícita, en bona part de les obres dels historiadors i polítics catalans –i valencians i aragonesos– d'aquests anys, des de Joan Margarit a Gaspar Sala, passant per Pere Antoni Viladamor, Dionís Jeroni Jorba, Francesc Calça, Jeroni Pujades, Francesc Diago, Felip Vinyes, Andreu Bosch, Esteve Gilabert Bruniquer, Esteve de Corbera, Rafael Cervera o Francesc Martí Viladamor.²³ És a dir, des d'aquells primers historiadors que recolliren la tradició de Cristòfor Despuig, Pere Antoni Beuter i Jerónimo Zurita, fins a aquells darrers que encapçalaren el moviment d'oposició a la política del comte-duc que acabà amb la Guerra dels Segadors (Rubiés 1999, p. 9).

Però el cert és que fins ara únicament sabíem de la presència del *Crestià* aquells convulsos anys del segle XVII mercè a un article de David J. Viera on s'identificaven tres cites del *Dotzè* que Jerónimo Castillo Bobadilla va incloure en la seva *Política para corregidores y señores de vasallos* (1624), quan va confondre el nostre frare amb el cardenal Francisco Ximénez de Cisneros. Les tres citacions fan referència al capítol 24, a propòsit del que diu Eiximenis que la ciutat de Barcelona, si bé ha estat fundada en *constel·lació fortunada*, el dia que

decisió que deixa entreveure una certa durabilitat de la memòria del franciscà encara aquells anys. Llegim en la inscripció del convent perpinyanès: *D. D. Franciscus Ximenes ordinis minorum, episcopus Helmensis et Patriarcha Hierosolymitanus obiit 23 Januarii 1409. Huc est translatus die 17 Sept. 1623* (Grahit 1873, p. 6).

22. Vegeu-ne més exemples en l'entrada *tiranía*, en l'índex temàtic del *Dotzè* (Wittlin 1987).

23. Ens estem referint sobretot al seu pensament polític, especialment al que fa referència al tema del *pactisme*, font de la majoria de reivindicacions d'aquests historiadors. Així doncs, la presència d'Eiximenis en aquestes obres històriques hauríem de considerar-la independent del fet que el seu nom hi figuri explícitament o no. A la *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* (1589) de Dionís Jeroni Jorba o a la *Relación sumaria de la antigua fundación y cristianisme de la ciudad de Barcelona* (1630) d'Esteve Gilabert Bruniquer, per exemple, no se'n diu res d'Eiximenis, però a través de Miquel Carbonell –el qual segueixen de vegades–, o d'altres autors, el pensament eiximenià hi podria ser en germen.

els ciutadans es desviïn en el seu viure, la ciutat perdrà la seva bona fortuna, el seu regiment caurà en mans de gent inexperta –«jovent», diu ell– i vindrà a no-res (Viera 1979^a, p. 25). A part d'això, res més no sabíem de la presència de cap llibre del *Crestià* el segle XVII, tant en català com en castellà. Recentment, però, una recerca a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)²⁴ ens va portar a les mans una història municipal de Barcelona i general de Catalunya titulada *Discursos históricos de la fundación y nombre de la ciudad de Barcelona*²⁵ (1633), obra del polític i historiador barceloní Rafael Cervera (c. 1563-64/1633-38)²⁶ en la qual s'hi contenen diverses referències al *Crestià*.

ELS «DISCURSOS HISTÓRICOS» DE RAFAEL CERVERA

Les institucions més generals –les Generalitats, les corts–, agreujades pel tracte de la corona, es dedicaren a promoure, d'ençà la segona meitat del segle XVI, una sèrie d'escrits històrics reivindicatius que incorporaven l'explicació sistemàtica del funcionament d'aquestes institucions. És el cas del *Sermó de Jaume II* (predicat el 1597 i publicat el 1602) d'Onofre Menescal, la *Història de Mallorca* (1598) de Joan Binimelis, els *Títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1628) d'Andreu Bosc o els *Discursos históricos de Barcelona* (1633) de Rafael Cervera. Aquesta literatura devia tenir molt a veure amb la creació d'aquell estat d'opinió que duria a la ruptura amb la monarquia a mitjan segle XVII (Duran 2003, p. 99).

Els *Discursos históricos* es divideixen en cinc llibres d'un nombre desigual de capítols cadascun –des d'una quarantena fins a més de vuitanta– i comprenen des dels orígens hispànics –amb Amílcar Barca i els seus fills Anníbal i Asdrúbal–, fins després de la mort del rei Felip II, el 1598 (vegeu Genís 2006^b,

24. Orientat pel doctor Xavier Espluga, a qui agraeixo els seus útils consells.

25. Aquesta obra de Cervera –manuscrita per ell mateix– es troba actualment a la Biblioteca Nacional de París (ms. Esp. 121-122). A l'AHCB n'hi ha una còpia manuscrita per S. Sanpere i Miquel (ms. B, III-III3), que és la que nosaltres hem utilitzat.

26. La identitat de Rafael Cervera continua encara poc esclarida. Sabem que traduí al castellà la crònica de Bernat Desclot l'any 1616 amb el títol d'*Historia de Cataluña* i que fou conseller segon de la ciutat de Barcelona el 1627. Vegeu-ne algunes notícies a Genís 2006^a i 2006^b. També són molt útils les diverses notícies que apareixen als diversos volums del *Repertori*. Per a més endavant queden els resultats de les investigacions que l'autor d'aquest article està duent a terme a propòsit de Rafael Cervera i la seva traducció de Desclot de 1616, en el marc de la seva tesi doctoral.

pp. LII-LV). Per tant, i malgrat les connotacions del seu títol, els *Discursos históricos* de Cervera no són una obra d'historiografia local; o més ben dit: no són *només* una obra historiogràfica local. Al costat de les notícies referents a

la fundación y nombre de la ciudad de Barcelona, de sus iglesias, templos y lugares píos, de los tribunales de los reyes y otros que residen en ella como superiores en el Principado de Cataluña, condados de Rosellón y Cerdania

els *Discursos* també ens parlen de

los más notables hechos y empresas de sus condes reyes y señores, con asistencia de sus ciudadanos y naturales, dispuestos por anales desde su principio (año docientos y treinta antes de la venida al mundo de nuestro señor Jhesucristo) hasta el año mil seiscientos y veinte y uno después de su santo nacimiento.

La fundació de les nacions i de les ciutats ha tingut des de sempre una gran importància, i durant el Renaixement donà lloc a una mitologia renovada. L'origen de tot aquest interès cal buscar-lo en la creença que en el naixement –dels homes i de les nacions– hi havia concentrat tot el destí (Duran 1991, p. 8). Per tant, les elucubracions sobre els orígens antics seran tema d'interès inescotable per als humanistes d'arreu d'Europa, que partiran d'un mateix model, el de fer arrencar els orígens antics de les seves respectives nacions de dues tradicions: la clàssica i la bíblica (Duran 1991, p. 10). És el que trobem en els *Discursos históricos*, quan Cervera ens parla, en representació de la tradició clàssica, d'Hèrcules (llibre primer, capítol 2), relacionat amb la fundació de diverses ciutats, com ara Barcelona i, tot seguit, en representació de la tradició bíblica, de Túbal (llibre primer, capítol 8) –fill de Jàfet i nét de Noè–, considerat el primer poblador d'Espanya.²⁷

No desatén tampoc, el nostre autor, el grup mític que gira a l'entorn dels gots, en la mateixa línia d'altres autors catalans del segle XVII²⁸ –com Andreu

27. Bona part de la història mitològica dels reis d'Espanya comença amb la *Historia Gothica* de Rodrigo Jiménez de Rada, el *Toledano*, del segle XIII. Qualsevol historiador cristià sentia la necessitat de començar parlant del poblament del món a partir dels nets de Noé o, en el cas d'Espanya, de Túbal. La figura d'Hèrcules era usada comunament per lligar l'antiguitat d'Espanya a la del món clàssic (Tate 1970, p. 14-17).

28. L'origen d'aquesta tesi, però, es pot remuntar dos-cents anys abans: el goticisme es troba ja en l'obra de Joan Margarit (1422-1484) i Jeroni Pau (c. 1458-1497), entre d'altres autors del XV.

Bosch o Esteve de Corbera, tots ells membres del denominat *cercle erudit barcelonès* (vegeu Villanueva 2004). Rafael Cervera, en els seus *Discursos*, segueix la moda literària d'aquells anys, que –com ja hem comentat més amunt– es dedicava a reelaborar els nostres orígens històrics i a adequar-los a tot un seguit de mites fundacionals que pretenien justificar en la història pretèrita els privilegis dels catalans en el present, des del goticisme (llibre segon, capítols 37-45) fins a la teoria de l'autoalliberament i la donació de Carles el Calb (llibre tercer, capítol 4).

Però no per això, és a dir, per haver atiat el discurs reivindicatiu, podem considerar Cervera responsable d'incitar el poble a la revolta armada, almenys conscientment. Allunyant-se de les tesis més extremes, la majoria dels representants del *cercle barceloní* es mantingueren fidels al rei durant els anys de la guerra (Villanueva 2004, p. 104). Només se li pot atribuir a Cervera, si de cas, la responsabilitat d'haver col·laborat amb els seus escrits a preparar el terreny per a l'enfrontament ideològic amb la política d'uniformitat d'Olivares, la qual atemptava contra els privilegis històrics del Principat (Rubiés 1999, p. 16). Si posteriorment aquest camí dugué a la revolta armada fou purament conjuntural.²⁹

RAFAEL CERVERA I FRANCESC EIXIMENIS

La presència d'Eiximenis en els *Discursos* l'hem localitzada en els capítols 13, 20 i 36 del primer dels cinc llibres que conté, aquell titulat «Del nombre y fundación de la ciudad de Barcelona, edificios y cosas notables que había y hoy se hallan en ella y en su distrito». Aquí –com de fet en la mateixa distribució de tots els materials d'aquest primer llibre– l'empremta del franciscà en general, i en particular del *Dotzè*, hi és ben manifesta.³⁰

29. Andreu Bosch, amb els seus *Titols de honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1628), fou un dels més significats defensors de l'argumentació constitucional a partir de la teoria de l'autoalliberament, però alhora –i en aparent contradicció– també defensava la sobirania del monarca (Palos 1999, p. 9). Ja hem parlat més amunt del que suposava trencar l'enllaç institucional. El desacord era més amb la política d'Olivares que no amb la figura del monarca.

30. Des d'aquelles consideracions més teòriques a propòsit de la fundació de ciutats, extretes dels *Diàlegs* de Plató (que aconsellen de fer-les prop del mar, en direcció a orient, ben ventilades, en un lloc elevat, ben comunicades, ben proveïdes de llauradors, mercaders, soldats, nobles, cavallers,

Capítol 13: Barcelona vs. Tarragona (DC, 24)

El capítol 13 dels *Discursos*, titulat «Otros autores que hablan de Barcelona y lo que los reyes dijeron de su alabanza» s'inscriu dins del tradicional gènere de les *laus civitatum*, confeït a partir d'esquemes retòrics ben establerts per la preceptiva clàssica i renaixentista i caracteritzat per l'enumeració d'una llarga llista d'elements pels quals una ciutat esdevé motiu d'elogi (Toldrà 2003, p. 276). Cervera, després d'haver-se referit en els capítols precedents a l'origen del nom de la ciutat i a la seva fundació material, en parla aquí en termes elogiosos. Entre aquests «otros autores» a què al·ludia Cervera en el títol del capítol, hi té un lloc destacat el nostre franciscà, a través de les paraules contingudes en aquell capítol 24 del seu *Dotzè*, on es comparava Barcelona amb Tarragona, es feia ressò del famós –malgrat que enigmàtic– *Judiciari* d'Halirafal i s'atribuïa la fundació de la ciutat a Hèrcules, en un episodi que no era gaire del gust dels historiadors moderns –«no se sabe de donde lo saca», dirà Cervera.³¹

En contraposició a tota la literatura clàssica que tant havia elogiat la ciutat de Tarragona –la Tàrraco imperial hereva de Roma i de la seva fe–, es desenvolupen modernament tot un seguit d'obres que vénen a discutir-li a Tarragona, l'antiga capital, la seva posició privilegiada, en pro de la nova capital, Barcelona. Temps enrere Eiximenis ja se n'havia fet ressò en els capítols 23 i 24 del *Dotzè*, on Tarragona no sortia gaire ben parada d'una comparació amb la capital comtal: Barcelona deu el seu nom a la «barcha nona» d'Hèrcules –diu el framenor– i per tant el seu origen és molt més remot que el de Tarragona, obra dels Escipions; igualment, Barcelona supera Tarragona pel que fa al clima, a la prosperitat, a la població, als edificis i a la riquesa.³² Maria Toldrà fa notar que aquesta comparació comporta la idea subjacent d'una

eclesiàstics i jutges) fins a aquelles altres consideracions històriques que arranquen del naixement de la primera ciutat, amb Caín, i duen fins a les diferents teories sobre la fundació de Barcelona (a mans d'Amílcar Barca, Hèrcules, etc.), passant per Túbal, considerat el primer poblador d'Espanya i aquelles profecies astrològiques que feien de Barcelona una ciutat ben *constel·lada*. Comparin-se els materials d'aquest primer llibre dels *Discursos* amb els que conformen el primer tractat del *Dotzè* i s'observaran moltes semblances.

31. Ja hem vist els casos de Pere Miquel Carbonell i Cristòfor Despuig.

32. Per al referent a Tarragona, vegeu Toldrà 2003.

translatio imperii d'una ciutat a l'altra, tal i com ja es constata en el *Barcino* (1491) de Jeroni Pau, que Toldrà suposa escrit sota la influència de l'incunabile del *Dotzè* (Toldrà 2003, p. 280).

Confrontem tot seguit la traducció castellana de Cervera, a l'esquerra, amb l'original català d'Eiximenis, a la dreta:³³

[1]

Discursos

Dotzè

Fray Francisco Giménez, de la orden de san Francisco, muy docto en letras humanas y todas artes, en su libro llamado el *Dozeno del Cristiano*, haciendo comparación y combinación de la ciudad de Barcelona con la de Tarragona, y en conociendo las notorias ventajas de Barcelona, dice: *Es noble por estar en buen sitio para todo lo que pertenece a la ciudad, porque tiene abundancia de agua, está al reparo del viento de mediodía por el abrigo del MonjuΩ, patente a la tramontana, causa de fecundidad, por recoger el calor natural en los cuerpos. Crece por gracia de Dios y se mejora siempre por mar y por tierra. Es la gente de mucho seso y cordura, poblada de hombres de notable entendimiento y parcimonia, especialmente en la comida, como se dice comúnmente «mesa de Barcelona», por no ser superflua sino templada. Es la más bien trocada en sus edificios que ciudad ninguna. Es rica y tiene especial gracia en estar proveída de dinero y saberle conservar.*

És encara la ciutat de Barchinona mils assitiada quant a tot ço qui-s pertany a ciutat, car ha còpia d'ayga e Terragona seu en rocha secha. És axí mateix Tarragona uberta al migjorn e per tal és malsana, car lo migjorn li aporta les pudors dels margals. Mas Barchinona és tancada al dit vent per lo munt apellat Munt Juÿch, e és uberta a tremuntana, qui fa les dones fagones e dispostes a concebre sovín, e·ls hòmens dispon a engenrar en cant recull tota la calor natural dins la persona. És axí mateix Tarragona mal prosperada, car totjorn cau, e ve a menys e a disminució. E Barchinona, per gràcia de Déu, creix totstemp e·s millora per mar e per terra. E és axí mateix Tarragona mal poblada e de simple gent e grossera, mas Barchinona és dotada de gran seny, e poblada de gent notable, e de gran pes e fort nodrida, especialment en la gola. Per tal se diu comunament en Cathalunya de tota taula amesurada e sens

33. Transcrie sempre els *Discursos históricos* de Cervera a partir de la còpia manuscrita per S. Sanpere i Miquel continguda a l'AHCB. Pel que fa a l'ortografia, he optat per modernitzar-la segons els criteris de l'edició de textos d'avui en dia. Assenyalo en cursiva aquells fragments que són traducció directa d'Eiximenis. Per a veure el *modus operandi* de Cervera com a traductor es pot consultar Genís 2006^b, p. LXII-LXVI.

superfluïtat, que par que sia taula de Barchinona. És encara Tarragona mal hedifficada, e Barchinona és mils e pus bellament hedifficada que ciutat que hom sàpia al món. És encara Tarragona pobre e miserable, e Barchinona rica, e qui ha per special privilegi que ama lo diner e-l sap guardar mils que altre generació del món. (Renedo 2005, p. 49)

Més endavant en el mateix capítol, Cervera reprèn de nou els elogis a Barcelona, novament també fent ús del capítol 24 del *Dotzè*:

[2]

Discursos

Dotzè

Volviendo al juicio de esta ciudad que hace Ximénez, dijo al fin que, *siendo de gentiles, godos, vándalos y moros, estuvo siempre mejor conservada que otra ciudad de España. Y esto entiendo fue por constelación natural. Y con buena providencia se continua por las señaladas y escogidas leyes y costumbres en que la fundaron sus primeros pobladores y por ser de la opinión de los que atribuyen la fundación de Barcelona a Hércules no se sabe de donde lo saca. Dice que, preguntado aquel grande y sabio gobernador (sería el Libio) por qué gustaba más de estar en ella que en otra ciudad de las que en el mundo gobernaba, respondió que por sentir en ella inclinado a usar de su cordura y seso, y aquí mejor refrenaba sus malos apetitos con la especial constelación y natural inclinación de la tierra según que sus astrólogos y filósofos le habían aconsejado.*

E dix axí a la fi del juΩ de aquesta ciutat: En temps que Barchinona fo de gentils, e après quant fo de gots, e puys de vandèlichs, e puys de serrahins, tostemp estech mils nodrida que altra ciutat d'Espanya. E aquest nodriment entén que conservà per costil·lació natural inclinant e per bona prudència conservant, e après per les assenyalades e eletes leys e costumes en què la posà lo gran e famós cavaller Èrcules quant la hedifficà [...] Aquest Èrcules, interrogat per què li playà més estar en Barchinona que en neguna ciutat que hagués hedifficada en lo món, respòs que per tal car aquí's sentia pus enclinat a husar de seny, e aquí reffrenava mils ses males cobejançes, e que axí devia ésser per special agre e natura de la terra, segons que los dits seus estròlechs e philosophs li havien dit e consellat. (Renedo 2005, p. 50)

Capítol 13: El Judiciari d'Halirafal (DC, 24)

No hem estat capaços d'identificar fefaentment per a aquest article el misteriós Halirafal –*Ali Rafa* en el manuscrit de la Bibliothèque Nationale de Paris– que apareix en el capítol d'Eiximenis que copia Cervera, ni el seu *Judiciari* (vegeu Viera 2003, p. XXI), però és possible que es tracti d'un autor inventat pel menoret.³⁴ El nom de *Judiciari* era un títol molt genèric que feia referència a l'abundant literatura destinada a parlar d'astrologia judiciària, és a dir, aquella branca de l'astrologia que incidia en la influència que els astres tenien damunt la fundació de les ciutats. Durant els segles XIV i XV, a Catalunya, circularen algunes de les summes d'astrologia més importants, tant aquelles d'astrologia ptolomaica com aquelles altres d'astrologia àrab. Entre aquestes últimes sabem, gràcies a Lluís Cifuentes, que hi havia el *Llibre de judicis de les estrelles* d'Ibn abi-l-Rijal, més conegut a casa nostra com «Abenrajel» (Cifuentes 2005, p. 17). Si tenim en compte que el nostre frare coneixia prou bé els tractats d'astrologia més famosos de l'època –com manifesta en múltiples ocasions al llarg de les seves obres–,³⁵ potser no seria del tot errat identificar aquest nostre Halirafal amb Abenrajel, o millor dit, amb Halí ben Ragel (vegeu Quer 2001, p. 481). Tinguem en compte també que en el *Segon* (capítols 94-98), que és on Eiximenis s'estén més parlant d'astrologia judiciària, el framenor ja demostrava conèixer ben de prop aquest Abenrajel (Viera 2003, p. XIX).³⁶

De l'episodi del *Judiciari d'Halirafal* podem suposar-ne una certa popularització aquells anys de l'edat moderna –i en especial els de la Guerra dels Segadors– a Catalunya, ja que, ultra figurar en els nostres *Discursos històrics*, trobem també que l'any 1640 Francesc Martí Viladamor, en la seva *Notícia*

34. Sobre la facilitat per inventar autoritats del nostre frare es pot consultar Lerner 2006, p. 25-26. Pel que fa a Alí ben Rafel, Maria Toldrà ens ha informat de dos testimonis més d'aquest vaticini sobre la ciutat de Barcelona: per una banda el manuscrit 18060 de la Biblioteca Nacional de Madrid (foli 137v), copiat juntament amb Jiménez de Rada i crònics catalans del XIV-XV; i per una altra, l'opuscle *De la conservació e duració de la ciutat de Barcelona*, de Pere Miquel Carbonell (ACA, Canc., reg. 1529/I, f. 16).

35. Vegeu la introducció de David J. Viera a Lucas 2003 i l'entrada *astrologia* a l'índex temàtic del *Dotzè* (Witlín 1987).

36. Eiximenis pot resultar ambigu de vegades en els seus judicis sobre l'astrologia i el cas que els homes han de fer de les estrelles. Per a una anàlisi detallada de les seves contradiccions pot resultar útil Viera 2003.

Universal de Catalunya, torna a fer-ne ús a propòsit de la *constel·lació fortunada* en què fou fundada Barcelona (vegeu Torres 1995, p. 33). I encara, un any després, trobem altre cop el mateix fragment d'Eiximenis –aquesta vegada en clar català– en el *Sermó predicat en lo aniversari* (1641), del carmelita Josep de Jesús Maria (vegeu Serra 1995, p. 163-64).³⁷

Vegem tot seguit l'apropiació que fa Rafael Cervera d'aquest episodi d'Halirafal –*Alixafar*, en diu ell– tot contrastant-lo amb el que en deia Eiximenis en el seu *Dotzè*:

[3]

*Discursos**Dotzè*

Dice más Ximénez: *Que Alixafar, gran astrólogo, en su Judiciario, aunque no se ha de dar crédito ni hacer cuenta de discursos judiciarios y astrológicos por más que algunos salgan verdaderos, por estar meritoriamente prohibidos por la Santa Iglesia –y esto no se refiere en ahorro del juicio astrológico, sino sólo por la verdad de los efectos dependientes de otras causas reducidas a los favores divinos– [...] afirma Ximénez que esta ciudad [Barcelona] se edifica en constelación afortunada, pero por cierto número de años y que su fortuna y prosperidad se extendía a fecundidad de generación natural, grande sabiduría, riquezas y honores moderados. Por tanto, aconseja a estos ciudadanos si se quieren conservar en su buena fortuna entiendan el negocio de mercancías sin excesos de vanidades, porque haciendo abusos les fallece la ventura y en los tratos honestos y lícitos sería prosperada.*

Posa Halirafal en son *Judiciari* que la dita ciutat [Barcelona] fo hedifficada en costel·lació fortunada, emperò a certs anys, e que la sua fortuna e prosperitat se estenia a fecunditat de generació natural, a larga saviesa, a riqueses e honors temprades. Per què consellà que la dita ciutat, si-s volia conservar en sa bona fortuna, no entesés en excessives honors, car aquí li fallia la fortuna; per tal dix que mentre la dita ciutat entesés en mercaderies seria prosperada, car honor de mercader és migana e temprada, mas de continent que la dita ciutat desviàs de aquesta honor, e los ciutadans seus entesessen en ésser cavallers, o en ésser curials de senyors o en honors grans, de continent deya que haguessen per senyal que la dita ciutat perdria la sua bona fortuna, car lavors son regiment vendria a jovent e a no-res, e sos notables habitants haurien scisme entre si

37. Es pot consultar García López 2002 per la presència i sentit del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis en la Guerra dels Segadors. Pel que fa a les profecies d'Eiximenis durant l'edat moderna, vegeu també Genís, en premsa.

porque la profesión y honor del negociante es mediana y templada. Pero en desviándose la ciudad de esta medianía y honor y [si] sus ciudadanos entendieren en desvanecimientos de cargos y subir en superlativos honores, decía que, al momento, perdería o caería de su buena fortuna, porque su regimiento vendría en manos de gente poco experimentada y novicia, entre sus más notables habitantes surtiría cisma y persecución y, al fin, acarrearían a sí propios y su ciudad total perdición.

e.s perseguirien e, a la fi, portarien si mateys e la ciutat a perdició, (Renedo 2005, p. 49-50).

Capítol 20: Disposició de la ciutat eiximeniana (DC 7 i 8)

La segona referència a Eiximenis la trobem en el capítol 20 dels *Discursos*, aquell titulat: «De la iglesia catedral de Barcelona dedicada a la santa Cruz». Aquí, Cervera prossegueix el seu particular elogi a la ciutat de Barcelona a partir de les paraules de dos capítols del *Dotzè*, el 7 i el 8. La fixació *científica* del lloc ideal per a l'emplaçament de la ciutat –mitjançant l'art d'astrologia– va acompanyada en l'obra eiximeniana d'una subdivisió regular i ordenada de l'espai intern. Eiximenis presenta una ciutat de planta quadrada travessada per dos grans eixos viaris que subdivideixen la ciutat en quatre quaters i que es creuen en el centre en una gran plaça, el lloc més important de tot aquest pla, com s'entreveu del fet que en aquesta plaça només s'hi consenten la catedral i la residència del bisbe. Això és el que ens explica Eiximenis en el seu capítol 8 del *Dotzè*, aquell «Qui posa quina ordinació deu ésser en les ciutats e comunitats a glòria e honor de Déu per tal que Ell les conserve en tot bé». En aquest capítol Eiximenis ens diu que, en opinió contrastada de l'abat Senó, la seu catedralícia de qualsevol ciutat honorable s'ha de trobar preferentment situada al bell mig de la població, i les estances dels religiosos tot voltant.³⁸

38. Eiximenis concep la societat com una organització jerarquitzada que es pot representar perfectament a partir del símbol del cos humà. Segons aquest dibuix, el cor o centre neuràlgic de la ciutat, havia d'ésser ocupat per la seu, demostrant la preeminència de l'element religiós per sobre del civil, i tot voltant s'hi havien de situar les dependències dels religiosos, configurant al cor de la ciutat una personalitat diferenciada de la resta del nucli urbà. Per a un desenvolupament més acurat d'aquesta qüestió, així com per conèixer-ne la bibliografia, vegeu Puig i Cadafalch 1936 i la tesi en curs de David Guixeras *El «Regiment de la cosa pública» de Francesc Eiximenis. Edició i estudi*.

Aquesta ciutat, a més, havia d'estar custodiada per quatre murs, amb quatre castells defensius als vèrtexs i, al centre de les quatre cares de la muralla, quatre grans portals, cadascun d'ells circumdat de torres. La visió quedarà completada en el capítol 7, aquell que «ensenya per què nos, edificant esgleyes, los posam lo cap envers orient». En aquest capítol Eiximenis es fa ressò de l'antiga simbologia que situava a orient tant la sortida de la llum *corporal*, és a dir del sol, com de la llum *divinal*, que és Déu. Per això recomanava «que lo sacrifici de la missa sia offert havent lo prevere la cara envers orient», i que la ciutat sigui edificada «havent son portal principal a horient» (Renedo 2005, p. 14). En la simbologia de l'època la porta era tradicionalment el símbol de la vida eterna i, doncs, havia d'orientar-se cap a l'est, ja que a orient es situava el paradís terrenal –del qual Adam i Eva foren expulsats precisament cap a occident–, a orient es troba la Jerusalem terrestre i d'orient s'esperava també la segona vinguda de Crist. Estant la porta principal de la ciutat i la catedral orientats cap a aquella part, havia de ser més fàcil, doncs, que tant una llum com l'altra hi entressin.

[4]

Discursos

Dotzè

Fray Francisco Ximénez, en su libro de *Regimine Principum*, por autoridad del abad Senón, dice que *la ciudad ha de tener la seo o iglesia mayor en medio de su centro, como el corazón al hombre; en sus límites las moradas del obispo, canónigos y otros eclesiásticos de su servicio*. Dotados congruamente en esta conformidad vemos la iglesia mayor, sede episcopal y estancias de los eclesiásticos en Barcelona, de la invocación de la santa cruz. *Y en ella está su entrada al poniente, trazada en forma que el sacerdote, celebrando en el altar mayor, mira al oriente, y lo propio cuantos lo oyen*.

Cap. 8: Donà-li encara, après lo dit document, lo segon, qui fo que hedifficant ell ciutat, que posàs la seu de la ciutat al mig e en lo cor d'ella, lo qual loch –so dix– deu ésser lo pus honorable loch de la ciutat. E engir de la dita seu tantost après, per reverència de nostre Senyor, col·locàs los ecclesiàstichs a ella pertanyents. E de present li dix que la dotàs covinentment, e especialment lo bisbe, e sos canonges e·ls ecclesiàstichs segons sos graus (Renedo 2005, p. 16). *Cap. 7:* Que la ciutat sia hedifficada havent son portal principal a horient, car jatsia que nostre senyor Déu sia per tot loch, emperò la santa Església ha ordonat que en les reverències principals que fem

al nostre creador girem la cara envers orient. Hoc encara, que lo sacrifici de la missa sia offert havent lo prevere la cara envers orient. (Renedo 2005, p. 14)

Capítol 36: La llegenda de la fundació del monestir de Sant Francesc de Barcelona (PC 58)

La darrera referència a Eiximenis es troba en el capítol 36 dels *Discursos* de Rafael Cervera: «Del convento de san Francisco». Cervera es fa ressò en aquest capítol de la llegenda consignada per Eiximenis en el capítol 58 del *Primer*, «Qui ensenya en especial que en Catalunya és multitud de sants e y ha cossa fort meravellosa», segons la qual el sant fundador de l'orde seràfica hauria dedicat unes profètiques paraules al convent barceloní durant una seva visita a Barcelona. Malgrat la manca d'informació sobre la data d'establiment dels franciscans a la Corona d'Aragó, tenim constància d'algunes llegendes que ens parlen de Catalunya com de la primera zona de la Península on arribà el sant (Webster 2000, p. 27).³⁹ Seguint l'estela d'aquestes notícies, el capítol d'Eiximenis ens diu que el sant arribà a Barcelona de terra de musulmans per predicar en una petita capella dedicada a sant Nicolau, i que aquí, sant Francesc hauria predit que s'hi aixecaria, en el futur, un famós monestir de frares del seu orde.⁴⁰

Pel que sembla, aquesta història referida en el *Primer del Crestià* fou la base per a tots els escriptors posteriors que, com el nostre Rafael Cervera, donaren validesa a la idea que el convent franciscà de Barcelona fou fundat pel sant en persona, quan aquesta dada, encara avui, no està gens esclarida (Webster 2000, p. 29).⁴¹

39. Lanada de sant Francesc a Espanya fou segurament entre 1213 i 1214 (Webster 2000, p. 26).

40. Segons Jill Webster, les referències més antigues a la casa de Barcelona —descrita com a «sant Nicolau dels Menors»— són dos documents datats l'any 1230 (Webster 2000, p. 31-32). Ultra donar fe de la fundació del convent, podríem veure en aquest capítol del *Primer* un interès d'Eiximenis per demostrar que a Catalunya, com a França i a d'altres nacions més proclius a la santificació, també eren possibles els miracles, ja que a casa nostra també podíem presumir d'un bon grapat de cossos de sants —des de sant Narcís, sant Feliu, sant Fructuós i sant Oleguer fins a sant Sever i santa Eulàlia, patrona de Barcelona.

41. Transcripció del *Primer del Crestià*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 456 (abans Biblioteca Dalmases 51), 1455. Segueixo els criteris d'edició de les OFE.

El maestro fray Francisco Ximénez, obispo de Elna, patriarca de Alejandría y fraile menor, en el libro del *Cristiano*, hace memoria de las dos profecías que, predicando san Francisco en esta iglesia, dijo el día de la festividad de santa Eulalia, por estas palabras traducidas del antiguo lenguaje: *Amigos míos, tened especial devoción a esta virgen que Dios nos ha dado aquí, santa Eulalia. Porque os digo que Dios, por sus méritos, tiene en su guarda esta ciudad y por merecimientos suyos los muros de esta ciudad vendrán aún tan adelante que encerrarán esta capilla. Y sabed que en este lugar habrá un notable monasterio de frailes de mi orden. Yo os lo encomiendo por amor a mi señor Dios Jesucristo.*

En special te vull assí dir cosa notable d'aquella gloriosa verge màrtir madona santa Eulàlia que con nostre pare sant Francesch vengués de terre de moros a preycar en Barchinona en una poca capella de sant Nicholau qui era là hon és ara lo nostra monestir huy en la part hon és la capella de sant Loyís, dix, sermonant, aquestes paraules: —Amichs meus, ajat en devossió especial aquesta gloriosa verge que Déus vosa ha ací donada, madona santa Eulàlia, car dichvos que Déus, per los mèrits seus, los murs d'aquesta ciutat vendran encara ten avall que tancaran aquesta capella axí com de fet appar de present, car debans la ciutat era molt poch e no s'estenia fora los murs vells axí com ara. Puy, dix-los axí: —Sapiats que en aquest loch aurà un notable monestir de fraes de mon orde. E encomana-los-nos per amor de santíssim Jesucrist (*PC* 58).

CLOENDA

En suma, doncs, creiem provat que Eiximenis en general i *Lo crestià* en particular continuaren ben vius al llarg dels anys de l'edat moderna, tant al segle XVI com, molt especialment, durant el segle XVII. Per una banda, les particulars circumstàncies històriques que es vivien al Principat durant els primers anys del sis-cents permeten d'entendre un cert despertar de l'interès pel tema del *pactisme*, tan ben argumentat en el *Dotzè*. Per una altra, l'ambient apocalíptic que periòdicament ha acompanyat els períodes de crisi, amb les prediccions sobre la fi del món i la vinguda d'un Monarca Universal, assoleix els anys previs a l'esclat revolucionari de la Guerra dels Segadors un punt àlgid. Aquí, novament, Eiximenis i el seu *Dotzè* hi tenen molt a dir.

L'èxit de certes profecies es basava en el fet que s'anunciava la fi del món en dos temps: un paradís aquí a la terra —que havia de durar mil anys—, i un altre en l'altre món, on no hi hauria cabuda per a les diferències socials. És comprensible que en moments de crisi els estaments més desfavorits aspirassin a la vinguda d'aquest mil·lenni, tot i que segons les profecies havia d'estar precedit de grans calamitats sota l'imperi de l'Anticrist, que a la fi havia d'ésser vençut pel Monarca Universal (Duran 2003, p. 101). Les conversions forçoses de jueus a Girona i d'altres ciutats durant l'any 1390 ens donen bon exemple de la sensació general que devia haver entre els contemporanis d'Eiximenis que, efectivament, eren arribats els temps escatològics de la fi del món. En aquest ambient d'exaltació i temor qualsevol guspira —com les profecies contingudes en el *Dotzè*— podia encendre el foc (Renedo 2005, p. XXXIX). Els visionaris més radicals ja s'havien ocupat de preparar el terreny: Arnau de Vilanova, pocs anys abans, en el seu *De adventu Antichristi et fine mundi* havia profetitzat la vinguda de l'Anticrist per a l'any 1368 —o 1378 (vegeu Potestà, en premsa)— i la fi del món per a 200 anys més tard; i uns anys després, Nicolau Eimeric, en el seu tractat *Contra prefigentes certum terminum fini mundi*, parlava de l'era espiritual que s'aproximava i per a la qual calia preparar-se, suprimint els jueus, causa i alhora signe del feliç adveniment, previst per a aquell mateix segle XIV (Riera i Sans 1987, p. 115).⁴²

Igualment, arriben fins al segle XVII, convenientment actualitzades, totes aquelles profecies referents al Monarca Universal que havien començat a circular a Catalunya d'ençà el segle XIV. Hem vist com el ratpenat arnaldia profetat en el *Vae mundo*, en opinió d'Eiximenis, «significa lo rey d'Aragó» (Duran 2003, p. 173). Tot al llarg del segle XV també trobem profecies que parlen de l'arribada d'un monarca designat pels poders divins per ser «Senyor e príncep de las Spanyas» i convertir-se en defensor de la Cristiandat. Després d'una època de trasbals, el regnat dels Reis Catòlics obre una etapa d'ordre i estabilitat (vegeu Duran 2003 i Guadalajara 1996, p. 297). Serà, doncs, el rei Ferran qui encarnarà tots aquests valors.⁴³ Diverses profecies insisteixen en la seva

42. Per a l'any de l'arribada de l'Anticrist resulta molt interessant consultar l'article de Gian Luca Potestà (Potestà, en premsa).

43. Pere Azamar, en la seva traducció castellana del seu *Dret militar i armes*, manipula convenientment diferents profecies de Joaquim de Fiore i Merli per assenyalar la vinguda d'un *rex Hispaniae* que uniria el món cristià quan tot semblés que estava ja perdut (Belenguer 1997-98, p. 92).

dimensió providencialista, i el fan conqueridor de Jerusalem i emperador d'una monarquia universal. En aquests mateixos termes sembla parlar, en ple segle XVII, el nostre Rafael Cervera, en el capítol 12 del primer llibre dels seus *Discursos històrics*:

La voluntad divina fue servida que se acabasen los reyes de Aragón y se juntase su corona con la de Castilla. Y los astrólogos dicen esto: que Dios permite que su voluntad algunas veces la declare las estrellas fijas y errantes planetas con sus movimientos y aspectos, y en esta ocasión pasarse la estrella con escorpión por el movimiento tardo de la octava esfera del signo de escorpión al de sagitario. Con esto manifestó su voluntad que acabare la línea de los reyes de la Corona de Aragón y se juntare con la de Castilla.

Tampoc el notari Miquel Garcia, coneixedor de les profecies d'Eiximenis, es pogué sostreure d'un cert sentiment apocalíptic, també característic d'aquells anys del segle XVI: carestia, fam, aiguats, sequedat, terratrèmols, etc. són descrits minuciosament i apareixen al llarg de la seva obra. Tot això denota una certa tendència a veure en qualsevol fet senyals significatius que presagien calamitats.⁴⁴ És el que hem llegit en el mateix dietari de Garcia quan, en un moment històric ben delicat, recorda oportunament aquelles paraules d'Eiximenis a propòsit del «darrer centenari del món», durant el qual tindrà lloc la caiguda de l'imperi dels poderosos i tot el món es regirà per comunes, a l'estil de les ciutats-estat italianes.

Les coses no devien ser gaire diferents durant el segle XVII. A les profecies de torn que hi situaven la fi del món cal afegir encara que aquells anys, almenys a Catalunya, foren anys de crisi econòmica, malalties i convulsions socials. Calamitats que ja hem vist que constituïen el caldo de cultiu habitual per a profecies sobre la fi del món. Per tot això, destaquem l'actualitat d'aquell

44. Eulàlia Duran en dóna compte d'uns quants: l'arribada a València de la notícia de la caiguda de Rodes en poder dels turcs coincideix amb la caiguda a Roma d'una pedra que mata un home davant el papa; el 1534 foren impreses unes lletres procedents de Venècia segons les quals un infant nascut a Babilònia parlava en llatí, i caminava tot just nat i predeia el regne etern de Jesucrist, etc. (Duran 1984, p. 41-42). La fi del món havia estat successivament predita en el temps ja des de Gioacchino da Fiore, que admetia que tindria lloc vers el 1260. Arnau de Vilanova, en canvi, en pronosticà la vinguda en el seu *De tempore adventus Antichristi* per al 1368/78. Francesc Eiximenis, que escrivia el 1379-1381, és a dir, després d'haver passat la data anunciada de 1378, ja hem vist que parlava de la vinguda del primer Anticrist o «Anticrist místic» per a l'any 1400 (Duran 1983, p. 160).

capítol 24 del *Dotzè* on es parla de la decadència de Barcelona el dia que la ciutat caigui en males mans, repetit sistemàticament una i altra vegada en diverses obres durant aquests anys —en les *Cròniques* de Carbonell, en la *Política* de Bobadilla, en la *Notícia* de Viladamor o en el *Sermó* de Jesús Maria. També el trobem, com hem vist, en els *Discursos històrics* de Cervera. El capítol 24 del *Dotzè*, doncs, convenientment assimilat per Cervera en la seva obra, encaixarà perfectament amb l'esperit reivindicatiu d'aquella època:

Parte de esta amenaza condicional se ha cumplido los años adelante, pues acaso como suelen ha acertado el moro Alixafar, aunque por concurso de otras causas, como han sido las revoluciones, las avenidas de ríos, inundaciones, tempestades y pérdidas por el mar, intemperies de los aires y pestilencias, falta de lluvias a que Hespaña está sujeta y por el descuido universal de esta provincia en beneficiar las cosas de que abunda, como son lanas que los forasteros han usurpado sacandolas a qualquier precio por el provecho que hallan en beneficiarlas ellos, habiendo en trueco los paños fabricados con grande mengua y engaño, llevando por estas y otras mercancías de poco valor el oro, plata y otras riquezas. Y [...] sería conveniente no dejar sacar moneda, por ser poca la que de otras partes viene a ella, por la falta de esta fábrica y las esterelidades dichas. De suerte que se tiene noticia entrar todos los años al pie de setenta mil ducados, pesca y otros frutos y otras mercancías, y lo propio en las otras provincias de Hespaña. De suerte que están expuestas las riquezas de Cataluña y de toda ella, viendo cierto que ha enriquecido las externas naciones, quedando con el cobre y alambre. Y para obviar estos daños sería fácil su remedio y sin daño de consideración innumerables provechos, y por eso más culpable el descuido cuando el remedio es fácil.

Les queixes de Cervera són molt significatives d'aquests anys, tan a prop ja de l'esclat revolucionari de 1640. Ja n'hem parlat abans: tot l'entusiasme de l'inici del regnat dels Reis Catòlics es tornà amb els anys, a Catalunya, desengany. En són una bona mostra les paraules que hem reproduït de Despuig en els seus *Col·loquis*. La monarquia hispànica, aquells anys del segle XVII, es considerava que no havia respectat, al parer dels catalans, les condicions de la unió dinàstica de 1479 (Duran 2001, p. 46 i Berenguer 1997-98, p. III). És a dir, que el monarca havia alterat l'equilibri de pactes en què se sustentava el seu govern de Catalunya. El xoc entre aquest sentiment i els obstacles legislatius que la monarquia hispànica trobava sempre a

Catalunya⁴⁵ poden explicar, almenys en part, les causes de la guerra de 1640. Mentre els catalans es queixen del «descuido universal» a què està sotmesa la seva nació i del fet d'haver «enriquecido las externas naciones, quedando con el cobre y alambre», els castellans entenen que els catalans s'aprofiten de la protecció que els ofereixen per prosperar més que ningú i, en canvi, s'excusen en els seus furs i *Constitucions* per estalviar-se de col·laborar econòmicament com la resta. Llegim en un document reial de començaments del segle XVII:

En todos los años que ha gozado desta paz, no ha consumido un real este reyno [Aragó] en su defensa, ni en ayuda de estas diversiones: y los reynos de Castilla han consumido más de docientos millones, con que estan exhaustos. En esta demanda, qué justificación puede haver para dejar de socorrer a reynos que por mantener en paz a estos han consumido tan gran suma como la referida?⁴⁶

L'exemple de les ciutats-estat italianes que havia aparegut en el capítol d'Eiximenis i que els agermanats, molt convenientment, havien ressuscitat per justificar el seu alçament, devia ésser encara molt present en la mentalitat dels governants durant el segle XVII, com ho veiem de les paraules d'aquest document reial, que prova de fer veure als catalans els nombrosos avantatges que té formar part de l'imperi espanyol, tants, que si s'oferís a Venècia –paradigma de les comunes italianes– la possibilitat de pertànyer-hi no només s'hi avindrien sense pensar-s'ho, sinó que no farien cap escarafall a l'hora de col·laborar-hi econòmicament, com, per altra banda, sí que feien els catalans:

Si a la república de Venecia (que está en toda paz y quietud) o a qualquiera otra del mundo llegara un embaxador del rey nuestro Señor y le dixera: mi rey quiere hazer una liga con vós, capitulando, que la república aya de acudirle a él con diez mil infantes en las ocasiones que se le ofrecieren de guerra, y el rey acudirá a la república en las que tuviere con veynte mil infantes y quatro mil cavallos y con todo lo demás que sus fuerças alcançaren, hasta perder la última gota de sangre de todos sus vassallos y la de su persona real misma, en defensa de su religión y libertad, sin duda se

45. La jurisprudència catalana, les Juntes de Braços i la mateixa Generalitat, cada vegada més radicalitzada, poden representar molt bé alguns d'aquests obstacles (Berenguer 1997-98, p. 111).

46. Biblioteca de Catalunya, Ms. 979, f. 46v.

sacara un millón de albricias para el embaxador que hiziera la proposición y el rey estará llano en que no se assiente esta proposición en este reyno hasta que trayga assentado esto con la Republica de Venecia y el millon de albricias.⁴⁷

Els *Discursos històrics* de Cervera, text poc conegut i mal estudiat —l'autor el deixà llest per a la impremta, però mai s'arribà a editar—, ens han brindat l'oportunitat de veure sintetitzades totes aquestes característiques del frare gironí. En el període de la preguerra dels Segadors, un text políticament compromès es nodria novament de les idees del menoret com ho havien fet anteriorment d'altres textos en d'altres períodes igualment agitats. Potser no fou mai la intenció d'Eiximenis, però des del primer moment, estant encara ell en vida, i fins a 1640, les seves obres foren la gasolina que atia el foc d'innombrables revolucions.

BIBLIOGRAFIA

Alcoberro 1997: Agustí ALCOBERRO, ed., Pere Miquel Carbonell, *Cròniques d'Espanya*, 2 vols, Barcelona.

Anuario de la Biblioteca Central de Cataluña y de las populares y especiales de Barcelona 1946, Barcelona.

Bataillon 1950: Marcel BATAILLON, *Erasmus y España*, México.

Belenguer 1997-98: Ernest BELENGUER, «La monarquía hispánica desde la perspectiva de Cataluña», Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia, p. 89-113.

Bohigas 1982: Pere BOHIGAS, «Prediccions i profecies en les obres de Francesc Eiximenis», *Franciscalia* (1228). Cito de la reed.: *Aportació a l'Estudi de la Literatura Catalana*, Barcelona, p. 94-122.

Cifuentes 2005: Lluís CIFUENTES, «L'astronomia i l'astrologia en català a finals de l'edat mitjana», *Conferències de les Jornades de commemoració i estudi de l'eclipsi total de Sol a la Mallorca de 1905*, Palma de Mallorca, p. 1-22.

Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Catalunya 1968, Barcelona.

47. Biblioteca de Catalunya, Ms. 979, f. 47.

- Clausell 1995-96: Carmen CLAUSELL, «Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del *Llibre de les dones* al *Carro de las donas*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XLV, Barcelona, p. 439-464.
- Clausell 1996: Carmen CLAUSELL, «El P. Carmona, OFM, confesor de Adriano IV y probable traductor del *Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis», *Archivum Franciscanum Historicum*, 89, p. 287-305.
- Clausell 2005: Carmen CLAUSELL, *Carro de las donas (Valladolid 1542): Estudio preliminar y edición anotada*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- De Puig 2001: Jaume DE PUIG, «Més nous textos catalans antics de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla», *Arxiu de textos catalans antics*, 20, Barcelona, p. 453-510.
- Duran 1983: Eulàlia DURAN, «Entorn la figura de l'encobert», *Estudis Universitaris Catalans*, 25, III, p. 147-167.
- Duran 1984: Eulàlia DURAN, *Cròniques de les Germanies*, València.
- Duran 1991: Eulàlia DURAN, *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona.
- Duran-Requesens 1997: Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS, *Profecia i poder al Renaixement: textos profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*, València.
- Duran 2001: Eulàlia DURAN, «Patriotisme i historiografia humanística», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 19, Barcelona, p. 43-58.
- Duran 2003: Eulàlia DURAN, *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, València.
- Duran i Sanpere 1973-75: Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, 3 vols., Barcelona.
- Elliot 1999: John H. ELLIOT, *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*, Madrid.
- Fuster 1994: Joan FUSTER, *Obres completes*, vol. VII, Barcelona.
- García López 2002: Jorge GARCÍA LÓPEZ, «Francesc Eiximenis en la Guerra dels Segadors: dos pliegos de la colección Bonsoms», *Estudi General*, 22, Girona, p. 421-443.
- Genís 2006^a: Daniel GENÍS, «*Historia de Cataluña compuesta por Bernardo Desclot*: Notícia d'una traducció castellana de la crònica de Bernat Desclot», *Llengua & Literatura*, 17, Barcelona, p. 227-256.

Genís 2006^b: Daniel GENÍS, *La invasió francesa de l'Empordà el 1285. La Relación històrica de Rafael Cervera: una traducció castellana de la Crònica de Bernat Desclot*, Castelló d'Empúries.

Genís (en premsa): Daniel GENÍS, «Les profecies de Francesc Eiximenis a l'edat moderna».

Grahit 1873: Emili GRAHIT, «Memorias sobre la vida y obras del escritor geroní Francesch Eximenes», *La Renaxensa*, III, pp. 185-188, 195-199, 208-212, 234-236, 256-260, 266-269. Cito de la darrera reed.: *Studia bibliographica* [=Estudis sobre Francesc Eiximenis, I], Girona, 1991, p. 1-40.

Guadalajara 1996: José GUADALAJARA MEDINA, *Las profecías del Anticristo en la Edad Media*, Madrid.

Guía de la Biblioteca Central de la Diputación Provincial de Barcelona 1959, Barcelona.

Guixeras 2002: David GUIXERAS, «Un fragment del capítol 321 del *Dotzè* en castellà», *Estudi General*, 22, Girona, p. 279-282.

Hauf 1983: Albert HAUF, «Fr. Francesc Eiximenis, OFM, «De la predestinación de Jesucristo», y el consejo del Arcipreste de Talavera «a los deólogos que mucho fundados non son»», *Archivum Franciscanum Hitoricum*, 76, p. 239-295.

Hillgarth 2003-2004: J. N. HILLGARTH, «Els visigots: realitat i llegenda», *Estudi General*, 23-24 (2003-2004), Girona, p. 19-32.

Ivars 1989: Andrés IVARS, *El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408)*, Benissa.

Lerner 2006: Robert E. LERNER, «Eiximenis i la tradició profètica», *Llengua & Literatura*, 17, p. 7-27.

Lucas 2003: John S. LUCAS, *Astrology and numerology in Medieval and Early Modern Catalonia: The Tractat de prenostication de la vida natural dels homes*, [introducció de David J. Viera], Boston.

Martí 1929: MARTÍ DE BARCELONA, O.M. Cap. «Fra Francesc Eiximenis. O.M. (1340?-1409?)». La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans*, XL (1928), p. 437-500. Cito de la darrera reed.: *Studia bibliographica* [=Estudis sobre Francesc Eiximenis, I], Girona, 1991, p. 185-239.

Massó i Torrents 1909-10: Jaume MASSÓ I TORRENTS, «Les obres de Fra Francesc Eiximeniç (1340?-1409?). Essai d'una bibliografia», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III (1909-1910), p. 588-692. Cito de la darrera reed.: *Studia bibliographica* [=Estudis sobre Francesc Eiximenis, I], Girona, 1991, p. 41-163.

Palos 1999: Joan Lluís PALOS, «Les idees i la revolució catalana de 1640», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 17, Barcelona, p. 277-292.

Potestà (en premsa): Gian Luca POTESÀ, «L'any de l'Anticrist. Els càlculs d'Arnau de Vilanova en la literatura teològica i profètica del segle XIV».

Puig i Cadafalch 1936: Josep PUIG I CADAFALCH, «Idees teòriques sobre urbanisme en el segle XIV: Un fragment d'Eiximenis», *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch: miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, vol. I, Barcelona, p. 1-9.

Quer 2001: Pere QUER, *L'adaptació catalana de la història de Rebus Hispaniae de Rodrigo Jiménez de Rada: textos i transmissió (segle XIII-XV)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

Renedo 1990: Xavier RENEDO, *Edició i estudi del «Tractat de luxúria» del Terç del Crestià de Francesc Eiximenis*, 2 vols., tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

Renedo 2005: Xavier RENEDO ET ALII, eds., Francesc Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià. Primera part, volum primer*, Girona.

Repertori 1998: *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Repertori 2000: *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, II.1, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Repertori 2001: *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, II.2, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Repertori 2003: *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, III, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Repertori 2006: *Repertori de manuscrits catalans (1620-1714)*, I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Riera i Sans 1987: Jaume RIERA I SANS, «Els avalots del 1391 a Girona», *Jornades d'història dels jueus a Catalunya. Actes. Girona, abril 1987*, Girona, p. 95-159.

Rojas 2002: Raquel ROJAS, *La transmisión castellana del «Llibre dels àngels» de Francesc Eiximenis: el ms. 9244 de la BNM*, treball de recerca de doctorat inèdit, Universitat de Girona.

Rojas 2005^a: Raquel ROJAS, «El *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis en la Castilla del siglo xv: testimonios y perspectivas de investigación», *Actas del IX Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* (a Coruña, 18-22 de setembre del 2001), III, p. 465-477.

Rojas 2005^b: Raquel ROJAS, «La huella de Francesc Eiximenis en las Comunidades de Castilla», *Actes del X Congrés Internacional de la Associació Hispànica Medieval*, Symposia Philologica, 12, p. 1391-1403.

Rubiés 1999: Joan Pau RUBIÉS, «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 17, Barcelona, p. 207-235.

Rubió i Balaguer 1984: Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, 3 vols., Barcelona.

Serra 1995: Eva SERRA, ed., Gaspar Sala, *Secrets públics*, Barcelona.

Simon 1999: Antoni SIMON, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona.

Studia Bibliographica 1991: Estudis sobre Francesc Eiximenis, I, Girona.

Tate 1970: Robert B. TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo xv*, Madrid.

Tate 1976: Robert B. TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona.

Toldrà 2003: Maria TOLDRÀ, «La producció literària del tortosí Francesc Vicent, prior de Tarragona i diputat del general (m. 1523)», *Recerca*, 7, p. 265-302.

Torres 1995: Xavier TORRES, ed., Francesc Martí Viladamor, *Noticia Universal de Catalunya*, Barcelona.

Tres 1996: Joan TRES, ed., *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona.

Viera 1975: David J. VIERA, «Francesc Eiximenis (1340?-1409?) y Alonso Martínez de Toledo (1398?-1470?): Las ideas convergentes en sus obras», *Estudios franciscanos*, 76, Barcelona, p. 5-10.

Viera 1976: David J. VIERA, «The presence of Francesc Eiximenis in fifteenth and sixteenth-century castillian literatura», *Hispanófila*, 57, p. 1-5.

Viera 1979^a: Dávid J. VIERA, «La obra de F. Eiximenis, O.F.M. (1340?-1409?) en los siglos XV al XVII», *Archivo Ibero-Americano*, 153-154, XXXIX, p. 23-32.

Viera 1979^b: David J. VIERA, «Incunables i llibres rars del P. Francesc Eiximenis (1340?-1409?) publicats entre 1478 i 1542», *Estudios Franciscanos*, LXXX, p. 157-165.

Viera 2003: vegeu Lucas 2003.

Villanueva 2002: Jesús VILLANUEVA, *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la revuelta catalana de 1640*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

Villanueva 2004: Jesús VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII: las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Sant Vicent del Raspeig.

Webster 2000: Jill WEBSTER, *Els franciscans catalans a l'edat mitjana*, Barcelona.

Wittlin 1983: Curt WITTLIN, «La primera adaptació castellana de *Lo libre de les dones* de Francesc Eiximenis», *Miscel·lània Pere Bohigas, Estudis de Llengua i Literatura catalanes*, VI, p. 39-59.

Wittlin 1986: Curt WITTLIN ET ALII, eds., Francesc Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià. Segona part, volum primer*, Girona.

Wittlin 1987: Curt WITTLIN ET ALII, eds., Francesc Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià. Segona part, volum segon*, Girona.